

פורסם לראשונה במוסף שבת של מקור ראשון

“עם בוא השבת, משתנים פני אנשי המקום עד לבלי הכר ממש”

היאחזות הנח"ל הדתית הראשונה באפיק הירדן

ד"ר נדב פרנקל, בית ספר שדה כפר עציון

לראשוניות תפקיד מרכזי בסיפור ההיסטורי. אנו זוכרים מה הייתה הקבוצה הראשונה, מושב העובדים הראשון, העיר העברית הראשונה. גם בסיפור של קבוצות מובחנות בחברה הישראלית, בין אם על רקע דתי, אידיאולוגי או עדתי ישנה חשיבות למיזם הנחשוני, פורץ הדרך.

בשורות הקרובות נעלה על נס את היאחזות הנח"ל הדתית הראשונה שקמה בקיץ 1953 בסמוך לאפיק נהר הירדן, ליד גשר בנות יעקב, לרגל 75 שנה להקמתה. היאחזות זו, שהייתה קיימת רק מספר חודשים ופורקה בשל סיבות מדיניות ותקציביות, הייתה הראשונה מבין היאחזויות רבות שקמו על ידי חיילים דתיים והובלו על ידי הקיבוץ הדתי ותנועות מיישבות דתיות נוספות. ההיאחזות נקראה במקורות השונים 'אפיק הירדן', 'משלט 223' או 'מטה עוז'.

עד לקיץ 1953 הובילו את מיזם היאחזויות הנח"ל החיילים ה'בודדים', חיילים שהתגייסו לפיקוד הנח"ל ללא עבר בתנועות נוער חלוציות וללא ניסיון חקלאי. היה זה ניסיון של ראש הממשלה דוד בן גוריון ושל ראש אגף הנוער והנח"ל במשרד הביטחון אליק שומרני להשתחרר מהאחיזה של התנועות הקיבוציות בפיקוד הנח"ל. הניסיון הצליח, לפחות באופן מסוים, ואת שש היאחזויות הראשונות הקימו החיילים הבודדים.

אולם בקיץ 1953, עקב מצוקת כוח אדם והרצון להקים מספר רב של היאחזויות, נקראו גם התנועות הקיבוציות אל הדגל והן נדרשו להפנות את חיילי הגרעינים ההתיישבותיים של תנועות הנוער אל ההיאחזויות. התנועות קבלו באופן מסויג את הדרישה, וחששו מכך שהפניית החיילים להיאחזויות תבוא על חשבון שליחתם לקיבוצים הקטנים בגבולות, שעדיין ליקקו את הפצעים מהמשבר הגדול שהתרחש בקיבוצים בשנים שלאחר מלחמת העצמאות. אולם התנועות לא יכלו לבטל את הדרישה של משרד הביטחון בעת שיוקרתן של ההיאחזויות בחברה הישראלית הייתה בעלייה, והן נחשבו לשיאו של השילוב שבין התיישבות לביטחון בהתאם לאתוס שנולד בתל חי לפיו המחרשה היא זו שתקבע את הגבול.

גם בקיבוץ הדתי ובמוסדות הפועל המזרחי ובני עקיבא, שדווקא ראו את הנח"ל כמסגרת הצבאית המתאימה ביותר לבני נוער דתיים (הסברה הייתה שבמסגרת הומוגנית וסגורה, בניגוד ליחידות אחרות בצבא, יפחת מספר החיילים העוזבים את הדת), נרשמה הסתייגות ממיזם היאחזויות, בעיקר על רקע בעיות כוח אדם. במוסדות הקיבוץ חששו מכך שהחיילים יקשרו להיאחזויות ולא יגיעו להשלים את קיבוצי התנועה שספגו מכה אנושה במלחמת העצמאות, ומכך שהיאחזויות נמצאו מחוץ לגושי ההתיישבות המסורתיים של התנועה. הנהגת התנועה הכריעה כי שיקומם של הקיבוצים הקיימים חשוב מהקמת היאחזויות חדשות. למרות זאת, כאשר נקראה התנועה אל הדגל, היא מלאה את חלקה במיזם היאחזויות הנח"ל.

בראשית שנות ה-50 החלה תה"ל (חברת תכנון המים הלאומית בישראל) להוציא לפועל את התוכנית להטיית מי הירדן בסביבות גשר בנות יעקב לתוך שטחה של מדינת ישראל והובלת דרומה. התוכנית החלה לעבור לפסים מעשיים באמצע 1953, לאחר ששיחות בלתי רשמיות מול הסורים, בהן ניסו שתי המדינות להביא להסכמות על חלק מהנושאים שהיו נתונים בחלוקת לאחר סיומה של מלחמת העצמאות הגיעו למבוי סתום. נושא המחלוקת המרכזי היה מעמדם של השטחים המפורזים, שטחים ממערב לקו הגבול הבין לאומי שצבא סוריה הצליח להשתלט עליהם במהלך המלחמה. בעוד שסוריה טענה שאין לאף מדינה זכות להחזיק בשטחים המפורזים הרי שישראל סברה שאזורים אלו הם שטח ריבוני ישראלי, אלא שאין להכניס אליו כוחות צבא.

ב-2 בספטמבר 1953 החלה ישראל בעבודות ההטיה בסביבות גשר בנות יעקב, בתוך השטח המפורז המרכזי. כלקח ממשבר ייבוש החולה הוקם מפעל ההטיה על קרקע בבעלות יהודית, וישראל קיבלה אישור ראשוני לתוכנית מיו"ר וועדת שביתת הנשק ישראל- סוריה מטעם האו"ם. כחלק מפעולות ישראל להטיית הנהר וכתנאי לתחילת העבודות, ביקשו ראשי חברת תה"ל מהמחלקה להתיישבות חקלאית בסוכנות היהודית לפעול למען הקמת היאחזות נח"ל ליד מקום העבודות, שתחזיק במשך כשנה על הקרקע.

בישיבת מטכ"ל צה"ל שהתקיימה ערב ראשיתן של עבודות ההטיה הצביע ראש אג"ם משה דיין על מטרתה של היאחזות: להתמודד עם התנכלות סורית לעבודות ולחלץ את העובדים במכת אש- אם יותקפו. דיין סבר כי ישנה אפשרות סבירה שעם ראשית העבודות והקמת היאחזות יפתחו הסורים באש כבדה לאורך הגבול. בתוך כארבע שעות מרגע ההגעה למקום היאחזות היו החיילים אמורים להקים עמדות מחופרות, להציב נשק, ולהתחיל בהקמת הצריפים מחשש למתקפת בזק סורית.

בפקודת העלייה היאחזות, פקודת 'הנח"ל זורם' נצטוו החיילים לנוע בבגדים אזרחיים או משטרתיים. צה"ל ניסה להסתיר את נוכחות החיילים בשטחים המפורזים, בניגוד להסכם שביתת הנשק עם סוריה. במסמך שהוציא אמ"ן נאמר כי יש לוודא כי בכל פרסום בעיתונות היאחזות תוצג כיישוב אזרחי ו"במידת הצורך יש להטיל איפול ולדרוש כל חומר על היאחזות אלו לצנזורה". גם בהמשך, לאחר הקמת היאחזות, העידה אחת החיילות שבאופן תדיר כעשרה מחייליה לבשו מדי שוטרים, ושאר החיילים לבשו מעין מטפחת בצע כחול כדי שייחזו כשוטרים. כאשר נצפו במשקפת חיילי או"ם הוסתרו הנשקים מתחת למיטות.

בעת החלטת המטכ"ל על הקמת היאחזות באזור גשר בנות יעקב שירת בנח"ל גרעין 'עציון' של תנועת בני עקיבא, שכלל בוגרי סניפים מכל רחבי הארץ. הגרעין נוסד בשנת 1952 כגרעין ט' של בני עקיבא, ובשלב הסופי, לאחר פרק השירות הצבאי, חבריו היו אמורים להשתלב כדור ביניים בקבוצת יבנה. הגרעין ביצע אימון ראשוני במחנה אלבני בירושלים, ולאחר מכן עבר לפרק של של"ת (שירות ללא תשלום) בקבוצת היעד, ביבנה.

כאשר החלו הדיונים בין צה"ל לבין ראשי הקיבוץ הדתי על הקמת היאחזות דתית רצו הראשונים שהיאחזות תוקם בסביבות סעד, אולם בסופו של דבר החליט צה"ל להפנות להקים את

ההיאחזות באפיק הירדן. הפור נפל על גרעין עציון שקיבל את הכבוד להקים את ההיאחזות הדתית הראשונה בספטמבר 1953. יחד עם חיילי הגרעין, שהיוו כוח של כשתי מחלקות, עלתה להיאחזות גם מחלקה של חיילים 'בודדים', שלא היה להם ניסיון חקלאי או חלוצי. לצערי לא מצאתי בעדויות השונות של חיילי הגרעין מתקופת ההיאחזות התייחסות למערכת היחסים שבין חברי הגרעין הדתיים שהגיעו מרקע חלוצי לבין ה'בודדים', שהגיעו מרקע מגוון יותר, דתי וסוציו אקונומי.

החיילים ופיקוד הנח"ל היו צריכים להתמודד עם מציאות חדשה של חיילים דתיים בהיאחזות, וכך תיאר אחד החיילים במקום את חבלי הלידה ואת העימותים שנבעו על רקע הבדלי הגישה:

מידי יום ביומו מגיעה אספקה אלינו. בדרך כלל בשעה די מאוחרת, אולם ביום שישי על הנהג לבוא מוקדם, אחרת איננו לוקחים את האספקה המגיעה בשבת. מתחילה היו אי הבנות, ביחס לדינים, מצד המפקדים ועל כן ניתנו פקודות שעליהן בא סיכום. כגון: פקודה להוריד אספקה בשבת. היו שבתות שנשארנו בהן כמעט בלי אוכל ואכלנו מנות קרב, פשוט משום שהאספקה לא באה בזמן. בתוך הסכסוכים הללו, הגענו עד לידי שליחת אנשים לבית סוהר ובירורים עם הרב הראשי לצה"ל – אלוף משנה גורן. עם הזמן באה ההבנה, ועכשיו נהנים גם המפקדים וגם אנשי הפלוגה מהשבת, ואפילו בלי אספקה.

(כתב יד שנמצא בארכיונו של רמי עפרוני, מתוך ארכיון קבוצת יבנה במרשתת).

ייחודיותה של ההיאחזות נכרה לא רק על רקע העימותים, אלא במעבר שבין ימי החולין לבין שבת:

עם בוא השבת, משתנים פני אנשי המקום עד לבלי הכר ממש. לעומת המדים של כל השבוע, מוצאים כל הבגדים האזרחיים (מן הבית) ואין להכיר כלל שישנו כאן צבא. בכל החדרים מדליקים נרות לכבוד שבת [...] אחד החברים מקדש, ולאחר נטילת ידיים מתחילים לאכול. על יד השולחן יושבים כשעה (אם לא יותר) ושרים זמירות שבת, ולאחר ברכת המזון, שאף היא מלווה בשירה – קמים לרקוד. רוקדים הורה של שעה וריקודי עמים אחרים. כל הדברים הללו ממלאים כל כך את ערב שבת, עד שאין צורך במסיבה. בזמן הראשון ניסינו לערוך מסיבה, אבל הורגש שהיא מיותרת [...] את חוויותינו הדתיות חיים לא רק אנחנו עצמנו, כי אם גם מפקדינו שאינם דתיים כלל נהנים מהחוויה הדתית.

(שם).

ענייני הביטחון וההשתתפות באבטחת עבודות ההטיה תפסו חלק ניכר מסדר יומם של החיילים. הכוח שישב בהיאחזות נחלק בין כוח חי"ר שמטרתו הייתה לאבטח את עבודות ההטיה ולכוח שיטור- שמטרתו הייתה להוות עתודה ולהשתתף בעבודות עצמן.

המחלקה להתיישבות בסוכנות היהודית הסכימה לממן חלק מסכום הקמת ההיאחזות. אולם בגלל הדחיפות שבהקמת הנקודה והיעדרו של סקר מסודר על מצב הקרקעות באזור סירבה

המחלקה להבטיח עבודה לחיילי ההיאחזות, כפי שהיה בהיאחזויות מקבילות, והציעה שזו תתבסס על עבודות חוץ- במפעל המים ובהכשרת קרקע לקק"ל. כאשר הופסקו עבודות ההטיה (ראו להלן) ניסו אנשי המחלקה להתיישבות לתכנן פיתוח של ענפים חקלאיים: גן ירק, שטחי שלחין, לול ודיר. התוכניות לפיתוח המשק לא הספיקו להתממש עקב הזמן הקצר בו התקיימה ההיאחזות.

סופה של ההיאחזות קשור לסופו של מפעל ההטיה. בדצמבר 1953 הובאה החלטה למועצת הביטחון שאפשרה בתנאים מסוימים את המשך המפעל. וטו של ברית המועצות על ההחלטה והתנגדות אמריקאית להמשך ההטיה הביאו את ישראל לסגת מהמשך העבודות. חשיבותה הביטחונית- מדינית של אפיק הירדן כמעט ונעלמה עם הפסקת עבודות ההטיה, ולכן עם הקיצוץ במיזם ההיאחזויות שהחל עם כניסתו של משה דיין לתפקיד הרמטכ"ל בראשית שנת 1954 הסכימו הגופים הצבאיים והאזרחיים על פירוקה של ההיאחזות.

חיילת מגרעין עציון העידה על הרגעים האחרונים של ההיאחזות בעיני החיילים:

כשהגיע הזמן לעזוב את ההיאחזות היינו כל כך עייפים ונרגזים שערב לפני כן החלטנו: "אנחנו שורפים את כל ההיאחזות, מעלים באש! כי אנחנו לא נשאר כאן זכר, כי מי שיבוא לפה, שיתחיל מהתחלה!". הוצאנו את כל הארונות אותם בנינו מארגזי תנובה ומ'בוקסים', לקחנו קרשים מהם בנינו כל מיני דברים, עשינו ערימה גדולה באמצע המחנה, הדלקנו מדורה גדולה, רקדנו מסביבה כפי שרקדנו כל ערב. כך חיסלנו את ההיאחזות והגענו די אבלים לקבוצת יבנה.

(מיכל שפירא, אורחות חיים, עמ' 29).

היאחזות אפיק הירדן הייתה הנחשון. בניגוד למיזמים התיישבותיים אחרים, בהם הגיעה המעורבות של תנועת הקיבוץ הדתי באיחור מסוים, לאחר שאר התנועות הקיבוציות, הרי שבנוגע למיזם היאחזויות הנח"ל הייתה המעורבות של התנועה משמעותית כבר מראשיתו של המיזם. בשנים שלפני מלחמת ששת הימים הוקמו על ידי הקיבוץ הדתי ותנועות דתיות התיישבותיות נוספות ההיאחזויות אפיק הירדן, נחושה שבחבל לכיש, כרם שלום שבפתחת 'כוכב', רפיח שברצועת עזה בתקופה שלאחר מבצע סיני, מעלה הגלבוע ומודיעים (לימים היישוב מבוא מודיעין). לאחר מלחמת ששת הימים היה מקומה של תנועת הקיבוץ הדתי במיזם ההיאחזויות בולט עוד יותר, והתנועה הקימה כמעט רבע מסך היאחזויות הנח"ל שקמו בשנים 1967-1973. להיאחזות אפיק הירדן שמורה על כל פנים זכות הבכורה.